

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ АПН УКРАЇНИ

На правах рукопису

ДОРОШЕНКО Тетяна Володимирівна

ФОРМУВАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НАВИЧОК
МУЗИЧНОГО СПРИЙМАННЯ

13.00.01 - теорія та історія педагогіки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ - 1996

37 34(100)(011)

№. 36.410

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті

Науковий керівник:

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00743947 (Y)

ЮЦЕВИЧ Юрій Євгенович

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, професор

РОСТОВСЬКИЙ Олександр Якович

кандидат педагогічних наук

ГРИЗОГЛАЗОВА Таміла Іванівна

Провідна установа:

Мелітопольський педагогічний інститут

Захист відбудеться "24" січня 1997р. о 15 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.32.02 в Інституті педагогіки АПН України /252001, м.Київ-1, вул.Трьохсвятительська, 8/.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій частині Інституту педагогіки АПН України /252001, м.Київ-1, вул.Трьохсвятительська, 8/.

Автореферат розіслано "12" грудня 1996р.

Учений секретар спеціалізованої вченої ради

 ЛЕТКИЙ М.П.

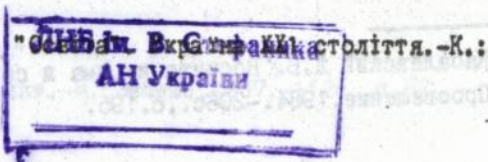
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність проблеми. Соціальні зміни, викликані розбудовою незалежної України, зумовили необхідність докорінного реформування всієї системи освіти, яке передбачає "забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації"¹. Таке завдання надає особливого значення вдосконаленню процесу естетичного виховання дітей та молоді в загальноосвітній школі. У зв'язку з цим зростає вагомість розробки питань використання мистецтва, зокрема, музичного, яке в образно-звуківій формі відбиває та узагальнює досвід емоційного ставлення до життя.

Розвиток засобів запису та відтворення музики викликав не тільки зростання її виховного впливу, але й збільшив небезпеку збайдужіння до музичного мистецтва непідготовлених слухачів, здатних лише до пасивного "споживання" нескладних музичних творів, до їх поверхового сприйняття. Оскільки здатність слухати і чути музику не є вродженою якістю, музичне сприймання вимагає спеціальної підготовки, зокрема, актуалізації емоційного й художнього досвіду слухачів.

Систематичної та цілеспрямованої роботи з формування та вдосконалення музичного сприймання потребує кожна людина, незалежно від віку, професійної спрямованості, смаків, орієнтацій, інтересів. Особливо важливою вона є для школярів молодшого шкільного віку, найбільш сенситивного періоду розвитку музичних здібностей, коли закладаються основи духовності, свідомості, естетичних і моральних якостей особистості, її загальної та художньої культури. Підкреслюючи визначальну роль сприймання музики у формуванні музичної культури, Д.Б.Кабалевський писав: "Марно говорити про будь-який вплив музики

¹ Державна національна програма "Райдуга", 1994, с.6.

на духовний світ дітей і підлітків, якщо вони не навчилися відчувати музику як змістове мистецтво, що несе в собі почуття і думки людини, життєві ідеї та образи"¹.

Складна й багатоаспектна проблема формування і розвитку музичного сприймання безпосередньо пов'язана з численними гранями естетичного виховання і вивчається в контексті філософсько-естетичного, музикознавчого і психолого-педагогічного напрямів, пов'язаних з пошуками нових підходів, шляхів, методів та засобів, необхідних для оволодіння естетичними цінностями музичного мистецтва.

Основоположного значення для вирішення питань музичного виховання і, зокрема, сприймання мають положення філософії /О.Л.Андрєєв, Ю.Б.Борєв, І.А.Зязєн, М.С.Каган, Л.Т.Лєвчук та інші/ про специфічність художньої інформації, невичерпність та багатозначність творів мистецтва, підхід до художнього, в тому числі й музичного сприймання, як самостійної наукової галузі.

Велику роль у розкритті питань формування сприймання музики набули дослідження розвитку музично-перцептивних здібностей, структури художнього переживання та мотивації музичної діяльності /В.К.Вілонас, А.Л.Готсдінєр, В.М.М'ясищєв, Г.С.Тарасов, Б.М.Тєплов та інші/, закономірностей і механізмів сприймання музики та її виражальних засобів /С.М.Бєляєва-Екземплєрська, Л.І.Благонядьжина, Л.С.Виготський, О.Г.Костюк, С.І.Науменко, Ю.М.Рагс та інші/. Значний вплив на розвідки проблеми сприймання музичного мистецтва мали дослідження перцептивної діяльності /Л.А.Вєнгер, О.В.Запорожець, В.П.Зінченко, О.М.Лєонтєв, Ж.Піажє та інші/, теорію причинної детермінації психічних явищ /С.Л.Рубінштейн/ та поетапного формування розумових дій /П.Я.Гальперін, Н.Ф.Тализіна/.

1 Кабалєвський Д.Б. Воспитание ума и сердца: Книга для учителя.-М.: Просвещение, 1984.-206с., с.195.

В теоретичних та методичних роботах О.О.Апраксіноу, Є.І.Бальчітіса, Н.О.Ветлугіноу, Л.В.Григоровської, Н.Л.Гродзенської, Г.М.Падалки, В.П.Рєви, М.О.Румер, Л.О.Хлебниковоу, В.М.Шацькоу питання діагностування і розвитку сприймання музики, формування художньо-образного мислення та музичних здібностей розглядалися в контексті більш широкої проблематики музичного виховання. Питання залежності рівня музичної культури від здатності особистості до сприймання та оцінювання художніх образів і виражальних засобів музики розглядали В.Г.Бутенко, Т.Ю.Вендрова, Л.Г.Коваль, А.О.Пілічюскас, О.Я.Ростовський, О.П.Рудницька, Ю.А.Соколовський та інші, що суттєво розширило коло наукових знань про природу музичного сприймання, а також механізми та шляхи його формування.

Глибина становлення і осмислення особистісного розуміння музичних творів значною мірою залежить від організації сприймання, що спирається на сформованість системи операцій та способів дій, зокрема, автоматизованих компонентів – навичок. На необхідність їх формування звертали увагу музикознавці Б.В.Асаф'єв, О.Г.Костюк, В.В.Медушевський, Є.В.Назайкінський. Оскільки процес сприймання музичного твору є досить складним і має свої особливості, а свідомість слухача перевантажується опрацюванням, осмисленням та засвоєнням художньо-звукової інформації, "на допомогу приходять навички слухання музики, вироблені свідомо або стихійно, які дозволяють розкрити логіку музичної думки, проникнути в суть музичного образу" – писала Г.І.Панкевич¹ з цього приводу.

Необхідно зазначити, що Ю.Б.Алієв, В.К.Белобородова, С.С.Горбенко, Т.І.Гризоглазова, Ю.Б.Мандрик, Г.С.Ригіна, Ю.А.Соколовський та інші дослідники проблем музичного виховання молодших школярів,

¹ Панкевич Г.И. Искусство музыки. -М.: Знание, 1987. -112с., с.87.

значку увагу приділяли питанням формування прийомів та операцій музичного сприймання, в тому числі й навичок, але не звертались до теоретичного обґрунтування їх змісту, структури та послідовності формування у музично-виховному процесі. Становище ускладнюється тим, що учителі-практики значно перебільшують складність цієї роботи, недооцінюють можливості педагогічного впливу на перебіг процесу формування музичного сприймання, що зрештою призводить до його некерованого самопливу або нав'язування школярам стереотипів сприйняття та оцінювання музики. Обмеженість науково обґрунтованих рекомендацій з питань формування навичок музичного сприймання у дітей молодшого шкільного віку - найбільш сприятливого для творчого розвитку особистості - негативно відбивається на подальшому ставленні школярів до музичного мистецтва.

Є достатньо підстав вважати, що реальний стан формування у дітей шкільного віку здатності до сприймання і оцінювання музики суперечить завданням масового музичного виховання школярів, а стан і рівень теоретико-експериментальної розробки актуальної проблеми формування навичок музичного сприймання - об'єктивним потребам музично-виховної практики. Особливою гостроти цим суперечностям надає те, що найменш розробленим є питання про закономірності процесу формування навичок музичного сприймання у школярів молодшого шкільного віку.

Таким чином, актуальність і недостатня розробленість зазначеної проблеми обумовили вибір теми дослідження - "Формування у молодших школярів навичок музичного сприймання", визначили його об'єкт, предмет, мету, робочу гіпотезу і завдання.

Об'єктом дослідження є процес музичного розвитку учнів початкових класів загальноосвітньої школи.

Предметом - формування навичок сприймання музичного мистецтва.

М е т о в - теоретичне обґрунтування, розробка і експериментальна перевірка дидактичної моделі формування навичок музичного сприймання у молодших школярів.

Дослідження виходило з робочої гіпотези про те, що ефективність сприймання творів музичного мистецтва молодшими школярами може зрости, якщо його організація буде спиратися на науково обґрунтовану послідовність навичок музичного сприймання, алгоритм формування, побудований з урахуванням особливостей втілення емоційно-образного змісту в звуковій формі та спрямований на поетапний розвиток в учнів емоційного реагування, усвідомлення настроїв музичних творів та здатності до оцінювання.

Відповідно до мети та гіпотези було необхідно розв'язати такі завдання:

- вивчити стан проблеми формування сприймання музики школярами, визначити основні навички музичного сприймання та їх зміст;
- дослідити особливості сприймання музики молодшими школярами;
- визначити критерії та рівні сформованості навичок музичного сприймання в учнів початкових класів;
- розробити й експериментально перевірити дидактичну модель формування у молодших школярів навичок музичного сприймання.

М е т о д о л о г і ч н о ю основою дослідження стали наукові положення про формування особистості в дитячому віці; роль мистецтва у вихованні молодших школярів; теорія сприймання творів мистецтва.

Т е о р е т и ч н у основу дисертації склали дослідження психологів Л.В.Виготського, О.В.Запорожця, Б.М.Теплова, Д.М.Узнадзе, педагогів В.О.Сухомлинського, В.М.Шацької, музикознавців О.Г.Костюка, В.В.Медушевського, Б.В.Назайкінського, А.Н.Сохора, а також роботи з музичного виховання О.О.Апраксіної, Н.О.Ветлугіної, Г.М.Падалки, О.П.Рудницької, О.Я.Ростовського, Ю.А.Соколовського,

Ю.Є.Шевича та інших.

Перебіг дослідження, яке здійснювалося у 1990-1995 роках, включав три взаємопов'язаних е т а п и.

П е р ш и й , теоретичний етап /1990-1992 рр./ був присвячений аналізу літератури з проблемами, вивченню педагогічного досвіду, розробці теоретичних положень, формулюванню та уточненню об'єкту, предмету, мети, завдань та гіпотези дослідження.

Д р у г и й , пошуково-констатуючий /1992-1993 рр./ підпорядковувався розробці й здійсненню програми констатуючої експериментальної роботи, визначенню критеріїв та показників діагностики навичок музичного сприймання, з'ясуванню рівнів їх сформованості у молодших школярів.

На т р е т ь о м у, дослідно-експериментальному етапі /1993-1995 рр./ здійснено розробку та експериментальну перевірку дидактичної моделі формування навичок музичного сприймання у молодших школярів, коригування змісту, шляхів і методів педагогічного впливу з урахуванням результатів лабораторного експерименту та підведення підсумків дослідження.

Вибір м е т о д і в дослідження обумовлений його особливостями, а їх комплексне застосування дозволило оперативно та різнобічно розв'язувати завдання дослідження, збільшувати обсяг отриманої інформації, забезпечувати надійність результатів. Основними методами дослідження були: теоретичний аналіз наукової літератури з проблемами; вивчення та узагальнення педагогічного досвіду; аналіз навчальної документації та уроків музики в початкових класах загальноосвітніх шкіл; інтерв'ю, бесіди, моделювання, цілеспрямоване спостереження, педагогічний експеримент, математична обробка кількісних результатів та їх якісна педагогічна інтерпретація.

Педагогічний експеримент здійснювався в природних умовах уроків музики в початкових класах. В констатуючому етапі взяли участь

540 учнів початкових класів загальноосвітніх шкіл Івано-Франківська, Києва, Ніжина, Мелітополя, Чернігова. Формувачим експериментальним навчанням було охоплено 180 учнів середньої школи №12 м.Чернігова.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягають в тому, що доведено можливість формування навичок музичного сприймання у дітей молодшого шкільного віку; визначено основні навички /розрізнення емоційних настроїв, спостереження за інтонаційно-логічним розвитком, оцінювання музики/ музичного сприймання, обґрунтовано їх зміст та етапність формування; розроблено критерії, показники та рівні сформованості у молодших школярів навичок сприймання музики; здійснено теоретичну розробку та експериментальну апробацію дидактичної моделі формування навичок музичного сприймання в учнів початкових класів.

Практична значимість роботи визначається тим, що для вчителів музики загальноосвітніх шкіл розроблені конкретні рекомендації з формування у молодших школярів навичок сприймання музичних творів. Результати дослідження також можуть мати практичне застосування під час читання курсу "Методика музичного виховання" в музично-педагогічних навчальних закладах, інститутах післядипломної підготовки вчителів музики загальноосвітніх шкіл, а також в науковій розробці питань музичної педагогіки.

Вірогідність результатів дослідження забезпечується методологічною обґрунтованістю вихідних позицій, використанням сукупності методів наукового пошуку, адекватних завданням дослідження, репрезентативністю вибірки, коректністю кількісної та якісної обробки даних, тривалою експериментальною перевіркою.

Апробація результатів дослідження здійснювалася під час експериментальної роботи автора з формування в молодших школярів навичок музичного сприймання в середній школі №12 м.Чернігова.

Основні положення дисертації викладені та обговорені на міжнародних /Херсон, 1993, 1994 рр./, Всеукраїнських /Київ, 1995 р.; Івано-Франківськ, 1995 р.; Вінниця, 1996 р./, міжвузівських /Чернігів, 1992, 1995 рр./ конференціях, читаннях та семінарах, звітних наукових конференціях інституту педагогіки Академії педагогічних наук України /Київ, 1994, 1995, 1996 рр./, а також засіданнях лабораторії естетичного виховання АПН України /Київ, 1993-1996 рр./.

Результати дослідження відображено в 9 публікаціях.

На захист вносять ся :

- теоретичне обґрунтування змісту та методично-організаційного забезпечення процесу формування навичок музичного сприймання у молодших школярів;
- залежність стаку і рівнів сприймання музики молодшими школярами від сформованості у них навичок музичного сприймання;
- дидактична модель, яка визначає зміст та алгоритм формування навичок музичного сприймання у молодших школярів та підсумки експериментальної перевірки її ефективності.

СТРУКТУРА ТА ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

Дисертація складається із вступу, двох розділів, висновків, списку основної використаної літератури, 11 таблиць та графічних малюнків, нотних прикладів.

У вступі обґрунтовано актуальність проблеми формування у молодших школярів навичок музичного сприймання; визначено об'єкт, предмет, мету, гіпотезу, завдання, методологічні та теоретичні основи, методи дослідження, наукову новизну, вірогідність, теоретичне і практичне значення роботи, подано відомості про апробацію результатів дослідження.

У першому розділі - "Теоретичні основи дослідження" - розглянуто і проаналізовано пов'язані з проблемою сприймання музики пита-

ня теорії та практики музичного виховання; досліджено особливості перебігу сприймання музики у молодшому шкільному віці і на цій основі обґрунтовано доцільність формування у молодших школярів навичок музичного сприймання; визначено їх зміст, критерії, показники та рівні сформованості у молодших школярів.

В сучасній науковій літературі існують різні погляди на структуру процесу сприймання, послідовність його стадій, визначення логіки і рівнів художньо-пізнавальної діяльності, проте їх об'єднує визнання того, що сприймання музики розвивається від безпосереднього чуттєвого контакту /перцептивно-емоційний рівень/ до оцінювання художнього змісту музичного твору /оцінювальний рівень/ через осягнення семантики /музично-асоціативний рівень/ музичної мови /Л.М.Кадцин, О.Г.Костюк, В.Д.Остроменський, О.П.Рудницька, Є.О.Руч'євська та ін./, а змістова характеристика сприймання зумовлена специфікою конкретного музичного твору, його оригінальністю і художньою своєрідністю /А.Н.Сохов/.

В педагогічному аспекті виділення із структури процесу музичного сприймання різних рівнів дозволяє логічно спрямовувати його, обирати необхідні для цього засоби, формувати такі навички музичної діяльності, які відповідають певному етапу сприймання.

Процес музичного сприймання існує одночасно у вигляді відчуттів, уявлень, асоціацій, абстрактного мислення /Є.В.Назайкінський/ і усвідомлюється через "прочитання" слухачем "проміжного шару" твору, тобто "виявлення музики в закономірному сполученні елементів, що інтонуються /музична форма/, відбувається згідно з умовами можливостей сприймання за н а в и ч к а м и /вони при повторях стають обов'язковими факторами засвоєння"¹.

1 Асаф'єв Б.В. Музыкальная форма как процесс. - Кн. 1 и 2 /Ред., вступ. статья и коммент. Е.М. Орловой. - 2-е изд. - Л.: Музыка, ЛО, 1971. - 376с., с. 25.

Формування навичок музичного сприймання потребує надання їм логічної визначеності, зумовленої структурою цього процесу, з'ясування їх сутності та складу. В дисертації навички музичного сприймання трактується як дія, сформовані шляхом повторення, завдяки яким поступово долається нерозчленованість, дифузність, поверховість слухацького сприймання музики й створюються умови для її осмислення.

Нааявність рівнів музичного сприймання, його опосередкований характер свідчать про необхідність спеціальної організації пізнавальної діяльності школярів, а також визначення навичок, необхідних для глибокого художньо-естетичного сприймання музичного твору.

Під час безпосереднього сприймання музики у дітей домінує активна емоційна діяльність, спрямована на фіксування настроїв, які виникають під впливом музичного твору і виявляються через характер реакцій та відповідей. Ознайомлення з твором викликає у дитини загальну емоційну реакцію на сприйняте і потребує усвідомлення. Завдяки цьому відбувається "настроювання" учня на більш глибоке сприймання музичного твору, виявлення його художньо-естетичного значення. Цьому сприятиме навичка розрізнення емоційних настроїв твору, завдяки якій дитина буде не лише більш емоційно реагувати на музику, але й свідомо фіксувати власні емоції та настрої, що, виникаючи в конкретно-почуттєвій формі, дістають вираження у вербальній формі.

Безпосередній вплив музики триває стільки, скільки звучить твір, оскільки її сприймання зумовлене процесуальною природою музики. Тому на музично-асоціативному рівні особливого значення набуває активізація свідомості школяра, суть якої полягає у виділенні найбільш важливих з інтонаційного погляду елементів музики і зв'язуванні їх у логічну лінію /М.Старчеус/. Реалізація цієї вимоги потребує оволодіння школярами навичкою спостереження за інтонаційно-логічним розвитком твору.

Оцінювальний рівень музичного сприймання характеризується ускладненням музичного мислення для художньо-естетичного аналізу сприйнятого твору. Логічні операції навички оцінювання, з одного боку, виявляють коло образів твору, а з іншого - вказують на спосіб їх зв'язку в єдиному композиційному цілому і, отже, об'єднують розрізнені чуттєві образи в цілісний художній образ, організуючи різні емоційні відтінки цих образів в більш складне емоційно-осмислене почуття.

Таким чином, навички музичного сприймання відповідають трьом його головним рівням: перцептивно-емоційному - навичка розрізнення емоційних настроїв, музично-асоціативному - навичка спостереження за інтонаційно-логічним розвитком, оцінювальному - навичка оцінювання.

Завдання підвищення ефективності педагогічного керування музичним сприйманням набуває особливого значення зумовленої психофізіологічними чинниками специфіці процесу сприймання музики молодшими школярами, зокрема їх яскравому емоційному реагуванню.

Вікові особливості музичного сприймання молодших школярів зумовлені, перш за все, обмеженим життєвим і художнім досвідом дітей, специфікою мислення. Разом з тим молодший шкільний вік є найбільш сприятливим для формування навичок музичного сприймання /Є.В.Назайкінський/ завдяки художньому типу особистості, високій чутливості сенсорних зон нервової системи та перцептивно-емоційній реактивності /Д.Б.Ельконін, І.П.Павлов, Ю.А.Соколовський/, прагненню до оволодіння новим, здатності до наслідування, сенситивності, яка сприяє цілісному сприйманню мистецтва /Л.І.Божович, Д.Б.Ельконін/, синкретизму художніх здібностей, підвищеному інтересу молодших школярів до різних видів художньої діяльності, зокрема, до гри, в якій поєднуються і взаємозумовлюють один одного процеси пам'яті, інтелектуальної діяльності, сприймання /Л.С.Виготський, Е.Мейман/. Все це ство-

рше сприятливі передумови для формування навичок музичного сприймання, тому організація і педагогічне керування цим процесом є особливо важливим /О.Я.Ростовський/.

В дисертації на основі теоретичного аналізу музичного сприймання молодших школярів запропоновано критерії та показники сформованості основних навичок музичного сприймання - розрізнення емоційних настроїв, спостереження за інтонаційно-логічним розвитком та оцінювання музики. Зазначені критерії та показники дозволили діагностувати рівні сформованості навичок, а також були використані для контролю за перебігом формуючого експерименту і визначення ефективності розробленої та експериментально перевіреної методики.

Діагностуванню рівнів сформованості у молодших школярів навичок музичного сприймання був присвячений констатуючий експеримент, у якому взяли участь 540 учнів загальноосвітніх шкіл різних регіонів України, що забезпечило достатній рівень об'єктивності та вірогідності результатів.

Констатуючий експеримент показав, що переважна більшість молодших школярів знаходиться на низькому рівні сформованості навичок музичного сприймання: розрізнення емоційних настроїв твору - 58,9%, спостереження за інтонаційно-логічним розвитком твору - 61,1%, оцінювання музики - 61,7% від загальної кількості обстежених школярів. Високий рівень музичного сприймання зовсім не зафіксований, незначна частина школярів має середній рівень сформованості навичок сприймання.

Музичне сприймання переважної більшості молодших школярів характеризується фрагментарністю, поверховістю, вибірковістю. Діти не вміють порівнювати та узагальнювати інтонаційно-виражальні компоненти музичного руху, які пов'язані із змінами емоційного впливу музично-художнього образу, що є наслідком низького рівня сформованості музичного сприймання.

Результати констатуючого дослідження визначили реальний стан сприймання музики молодшими школярами і причини його низького рівня, а також дозволили накреслити шляхи формування навичок музичного сприймання, зокрема, використання дидактичного моделювання, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити дидактичну модель поетапного алгоритму формування навичок музичного сприймання у молодших школярів.

У другому розділі - "Вдосконалення процесу музичного сприймання у молодших школярів" - обґрунтовано і розроблено дидактичну модель, яка концентровано визначає педагогічні дії, що відповідають рівням музичного сприймання, забезпечують поетапність включення і взаємодії емоційних, асоціативних та оцінних механізмів; викладено організацію, перебіг і результати дослідно-експериментальної перевірки запропонованої моделі; здійснено кількісний аналіз та якісну інтерпретацію отриманих результатів, що дозволило зробити висновок про ефективність розробленої моделі та можливість її введення у масову практику музичного виховання.

Методика формування певної навички передбачає визначення її компонентів і таке оголодження операціями, яке забезпечує досягнення підвищення показників шляхом удосконалення й закріплення зв'язків компонентів, їх автоматизацію та високого рівня готовності до відтворення дії /В.Ф.Паламарчук, А.В.Петровський, М.Г.Ярошевський/. В дисертації здійснено розробку покомпонентного алгоритму кожної навички і на цій основі визначено етапи формування навичок сприймання музики.

Оскільки сприймання музики здійснюється на основі почуттів, першим етапом процесу формування навичок музичного сприймання є стимуляція емоційного реагування дитини на твір, яке забезпечує умови для виділення в музиці інтонаційно-виражальних компонентів та оцінки їх взаємодії при створенні музичного образу.

Розрізнення настроїв музичного твору передбачає розвиток орієнтування дітей у світі естетичних емоцій. Розширення емоційно-естетичного досвіду слухачів збільшує можливість визначення відтінків естетичних настроїв, здатність відтворювати музично-емоційний образ, отже, створювати певний настрій, тому освоєння дітьми основних емоційно-естетичних модальностей є важливою складовою навички розрізнення емоційних настроїв твору.

Емоції завжди позначені словом, тобто тісно пов'язані з вербальними діями людини. Слухачі співвідносять сприйняте з тими емоційно-образними категоріями, які викристалізувалися на основі їх емоційного досвіду. При цьому слово виконує подвійну функцію: позначає сприйняте та виражає стан людини, яка сприймає музику. Безпосередня емоційна реакція дитини на музичний твір значною мірою залежить від словникового запасу, за допомогою якого вона висловлює свої почуття та враження. Створення словесних описів сприймання емоційних настроїв музики /Н.Л.Гродзенська, В.Г.Ражников, О.Я.Ростовський/ школярами забезпечує формування у них здатності до усвідомлення сприйнятого, як компоненту навички розрізнення емоційних настроїв твору, володіння якою готує дітей до формування інших навичок.

Наступним, другим етапом формування навичок музичного сприймання, який сприяє встановленню взаємозв'язку між перцептивно-емоційним та оцінним ріннями є залучення школярів до активного "спостереження" за музикою /Б.В.Асаф'єв/. На цьому етапі у дітей формується навичка спостереження за інтонаційно-логічним розвитком твору, яка підводить учнів до розуміння його логіки, структури, побудови, драматургії, сприяє вихованню здатності до художнього осмислення музики.

Мотив, музична фраза, мелодія, п'єса, навіть великий твір виростають з однієї, двох або декількох інтонаційних "зернин", де міститься зародок мелодії, ритму або інших елементів музичної мови, го-

ловне ж - характеру музики. Тому формування навички спостереження за інтонаційно-логічним розвитком твору потребує спрямування уваги дітей на виявлення основних інтонацій твору, які містять характерні ознаки найпростіших та найдоступніших для дитячого сприймання жанрів. Отже, для формування навички спостереження за інтонаційно-логічним розвитком твору необхідним є спрямування учнів на відчуття його жанрових ознак.

Виявлення жанрових ознак твору зосереджує увагу дітей на найбільш виразних елементах музичної мови. Слухаючи контрастні пісні, танці, марші, учні поступово усвідомлюють виразність музичних засобів, вчать підбирати інструменти для супроводу пісні, маршу, танцю. Узагальнення трьох типів музики розвиває відчуття її інтонаційної природи, учні від інтуїтивного відчуття виразності музичної мови переходять до її художнього осмислення за допомогою спрямування уваги на визначення засобів музичної виразності.

Оволодіваючи визначенням характеру основних інтонацій, жанрової належності та засобів музичної виразності твору, діти включаються в процес стеження за їх розвитком. Спостерігаючи зміни характеру основних інтонацій, вони переживають низку емоційних станів і настроїв, звертають увагу на те, як відбуваються зміни і це сприяє поглибленню їх враження від прослуханого. Таким чином, формування навички спостереження за інтонаційно-логічним розвитком твору вимагає стеження за розвитком основних інтонацій.

Вербальний аналіз настроїв, які виникають під впливом музичного твору, спирається на диференціювання та відбір його виразальних засобів і визначає третій етап - осмислення і оцінювання вражень, вимагає такої організації діяльності учнів, коли створюються передумови для формування навички оцінювання музики, розвитку особистого оцінного ставлення дитини до емоційно-виразної сторони музичного мистецтва. На цьому етапі відбувається злиття внутрішньої реакції,

задоволення, яке дістають школярі під час сприймання музики, з осмисленням змісту та художньої цінності твору.

Оцінювання дитини художнього образу твору народжується та існує як єдність індивідуального стану, враження, переживання, настроїв, які вона відчуває і хоче виразити, а також знань, навичок і засобів, якими володіє. Сформовані навички розрізнення емоційних настроїв твору та спостереження за його інтонаційно-логічним розвитком надають можливість, стежачи за музиком, знаходити ті інтонації, які найбільш яскраво виражають музичну думку, зрозуміти розвиток музичних образів та їх емоційного змісту, тобто створюють передумови для формування навички оцінювання музики, яка є найскладнішою в структурі музичного сприймання школярів. Її компоненти утворюються внаслідок взаємодії навичок розрізнення емоційних настроїв та спостереження за інтонаційно-логічним розвитком твору, а володіння нею можливе за умови узагальнення емоцій, почуттів, асоціацій, думок, вражень та ін., викликаних твором. Таким чином, поетапний алгоритм оволодіння навичками музичного сприймання є основою дидактичної моделі цього процесу.

Теоретично обґрунтовану дидактичну модель формування у молодших школярів навичок музичного сприймання було перевірено під час формулюючої дослідно-експериментальної роботи /ФДЕР/, яка складалась з лабораторної та основної частин і здійснювалась в початкових класах загальноосвітньої школи №12 м. Чернігова.

Лабораторний експеримент охоплював виключно учнів з низьким рівнем сприймання. Він дозволив уточнити окремі прийоми методики розширення сфери емоційного сприймання музики, виявлення дітьми основних інтонацій та спостереження за інтонаційно-логічним розвитком твору, а також сприяв встановленню взаємозалежності визначених навичок музичного сприймання. Лабораторний експеримент підтвердив доцільність використання розроблених прийомів формування у молодших школярів

навичок музичного сприймання і дав підстави для перенесення запропонованої моделі в природні умови навчально-виховного процесу.

Основна частина ФДЕР здійснювалась протягом 1993-1995 рр. автором та під його керівництвом учителями початкових класів СШ №12 м.Чернігова і охоплювала експериментальним навчанням 180 учнів, що дозволило здійснити перевірку ефективності розробленої моделі у повному часовому обсязі.

На першому етапі ФДЕР здійснювалось розширення у школярів сфери емоційного відгуку, закріплення значень почуттів та емоцій на різноманітних прикладах, збагачення лексичного запасу під час формування навички розрізнення емоційних настроїв твору. На другому етапі формування навички спостереження за інтонаційно-логічним розвитком твору відбувалось шляхом стеження за музикою та ознайомлення з її інтонаційною природою, виражальними засобами, логікою розвитку та наповнення музично-образним змістом. На третьому етапі здійснювалось формування навички оцінювання музики, яке спиралось на досягнуті протягом двох попередніх етапів результати оволодіння навичками розрізнення емоційних настроїв та спостереження за інтонаційно-логічним розвитком музичного твору.

Оскільки діти молодшого шкільного віку мають невеликий емоційно-естетичний досвід і не можуть орієнтуватися в розмаїтті настроїв які викликає сприйняття музичних творів, розвиток емоційної сфери дітей має відбуватися шляхом послідовного розширення кола естетичних почуттів та усвідомлення їх змісту.

Основною цією роботи стала методична ідея "Школи настроїв" В.Г. Жижикова, де освоєння основних емоційно-естетичних модальностей відбувається одночасно на матеріалі декількох видів мистецтва - музики поезії, живопису, яким належить центральне місце в художній культурі. Використання взаємозв'язку цих видів мистецтва означає знаходження внутрішніх зв'язків між ними та життям, оскільки всі вони народжу-

ються з єдиного джерела - реальності, якою однаковою мірою живиться творчість митця - композитора, письменника, художника.

До складу основної частини експерименту входили серії уроків, присвячені певному настрою /"Радісний", "Схвильований", "Сумний", "Святковий", "Поетичний", "Бадьорий" тощо/. На цих уроках створювалися умови для одночасного сприймання учнями творів музики, літератури, образотворчого мистецтва. Корисними були завдання на зображальне втілення музичного і словесного змісту, тобто передачу власного відчуття загального настрою музичного або літературного тексту, а також тих чи інших рис характеру персонажу засобами живопису або малюнку.

Використання в експериментальній роботі "Школи настроїв" збагачувалось включенням запозичених у Ш.О.Амонашвілі, Н.О.Терентьєвої та ін. методичних приємів: "Створи образ", де діти виконують завдання по складанню коротких оповідань на основі власних спостережень за змінами настрою в різних життєвих обставинах, про особливості емоційного стану тварин, явища навколишньої природи тощо; "Чашечка", який передбачає збагачення лексичного запасу школярів; "Книжка-картинка - музика", коли діти, імпровізуючи, відтворюють настрої, емоції через звуки, барви, поетичний ритм та шляхом порівняльного освоєння творів різних видів мистецтва переживають різноманітність емоційно-естетичних почуттів.

Як свідчить перебіг основної частини ФДЕР, самостійний пошук ознак певного настрою та їх закріплення на прикладах життєвих ситуацій сприяв розширенню емоційного досвіду школярів, створював умови для збагачення їх тезаурусу та орієнтування в настроях музичних образів, що є важливою передумовою для формування інших навичок, передбачених алгоритмом дидактичної моделі.

Формування навички спостереження за інтонаційно-логічним розвитком твору включало освоєння інтонаційно-образних комплексів, які

характеризують різні сфери зовнішнього та внутрішнього світу /образи природи, настрої, характери тощо, виражені в музиці/, створення на цій основі передумов для збагачення слухового досвіду дітей розумінням інтонаційно-логічного розвитку твору.

В дисертації розроблено "Школу художнього образу", яка використовувалась для нагромадження у школярів інтонаційних вражень шляхом розвитку вміння виявляти основні інтонації твору, стежити за їх розвитком, відчувати жанрові ознаки, інтонаційну змістовність виражальних засобів.

Музична інтонація - втілення художнього образу в музичних звуках - споріднена за своєю виразністю з мовною інтонацією, жестами, рухами, пластикою тіла, тому інтонаційні ігри-вправи, інтонування поетичного тексту, інтонування музики пластикою, лінією, кольором, "руйнування" образу, оточення музики "віялом" схожих інтонацій, демонстрування єдності та інтонаційних особливостей різних видів мистецтва та інші прийоми "Школи художнього образу", використані з урахуванням психологічних особливостей дітей молодшого шкільного віку /асоціативність мислення, сенсомоторний характер сприймання, прагнення до творчості, схильність до гри тощо/, сприяли усвідомленню значення інтонації у створенні художнього образу та пізнанні його краси, яке без емоційного особистісного елемента переживання неможливе.

Оскільки розвинути відчуття прекрасного можливо не стільки шляхом пояснень, скільки через процес активного спостереження-переживання, відображення різних сторін оточуючого світу в творах мистецтва, через власну творчу діяльність дітей, під час ФДЕР широко використовувались ігри "Зрозумій зміст", "Веселі діалоги", "Актори і критики", "Згадайся, хто прийшов", "Луна", "Дзеркало" та інші, які спонукали учнів до активізації самостійного мислення і дій, допомагали їм подолати шлях від поверхового сприйняття музичного твору

до свідомого сприймання його емоційного змісту.

Спостереження за дітьми під час формуючого експерименту показало, що в них значно збагатився емоційно-естетичний досвід. Виконання імпровізацій на емоції, створення художніх настроїв засобами звуків, малюнку, поетичного ритму сприяло освоєнню дітьми основних емоційно-естетичних модальностей. Використання прийомів розширення лексичного запасу учнів допомагало вербальній фіксації викликаних музикою емоцій і почуттів, створенню словесних описів емоційних настроїв музичних творів, розширенню сфери сприймання.

Творча діяльність дітей /створення мелодій, малюнків, оповідань, графічних схем тощо/ свідчить про відчуття ними характеру основних інтонацій творів. Учні часто стали звертатися не тільки до предметно-змістового боку прослуханих творів, а й до засобів художньо-образної виразності, визначення жанрових ознак, інтонаційного розвитку музичного образу.

Оволодіння школярами розрізненням настроїв музичних творів та спостереженням за їх інтонаційно-логічним розвитком стало необхідним підґрунтям для формування найскладнішої навички оцінювання, яка є основою подальшої музично-оцінної діяльності. В оцінних судженнях дітей спостерігалось посилення глибини та послідовності у викладі думок про емоційно-образний зміст твору, який учні характеризують на основі власних почуттів і настроїв, викликаних музикою.

Під час ФДЕР здійснювався контроль за якісними змінами музичного сприймання в процесі формування розроблених навичок у молодших школярів. Для цього було запроваджено початковий, проміжний та підсумковий зрізи за методикою констатуючого експерименту, що дозволило простежити перебіг формування навичок музичного сприймання як протягом одного навчального року, так і при співставленні результатів після переходу школярів з молодшого класу в старший, отримати об'єктивну картину динаміки формування музичного сприймання на основі роз-

робленої в дослідженні дидактичної моделі та дало підстави для висновків щодо її ефективності й можливості впровадження в умовах масового навчання і виховання.

Порівняння результатів початкового, проміжного та підсумкового зрізів ФДЕР засвідчило, що переважна більшість школярів експериментальних паралелей успішно оволоділа навичками сприймання музики. Високого рівня їх оцінювання досягли 36,9% учнів першої, 38,3% другої та 41,7% третьої паралелей, хоча у констатуючому експерименті та під час початкового зрізу ФДЕР таких учнів не було зовсім. Зросла кількість школярів з середнім рівнем оцінювання музики у кожній паралелі - відповідно 45,0%, 50,0% та 48,3% /на початку - 30,0%, 35,0% та 43,3%/. Різко зменшилась кількість школярів з низьким рівнем оцінювання - 18,3%, 11,7% та 10,0% /початковий зріз - відповідно 70,0%, 65,0% та 56,7% /, що свідчить про ефективність запропонованої методики.

Кількісні підсумки експериментальної перевірки ефективності дидактичної моделі формування навичок сприймання музики у молодших школярів та їх якісна інтерпретація дають підстави вважати, що розроблена методика може забезпечити загальне піднесення рівня сприймання школярів як початкових, так і подальших класів в умовах масового музичного навчання і виховання.

Здійснене дослідження підтвердило робочу гіпотезу і дозволило зробити такі основні висновки:

1. Сприймання музики молодшими школярами значною мірою залежить від сформованості у них навичок розрізнення емоційних настроїв, спостереження за інтонаційно-логічним розвитком та оцінювання музичного твору, яка забезпечується розробленим в дослідженні алгоритмом. Послідовне і цілеспрямоване оволодіння запропонованими навичками створює умови для подальшого музичного розвитку учнів, досягання ними естетично-емоційного змісту музичних творів, розширює можливості

пізнання музичного мистецтва.

2. Формування навичок музичного сприймання як складний багаторівневий процес потребує збагачення і усвідомлення емоційного досвіду, розширення "спостереження" за інтонаційним розвитком музики, спрямування набутих навичок на поглиблене переживання і оцінювання музичних творів.

3. Педагогічне керування процесом формування навичок музичного сприймання забезпечує поетапний алгоритм організації такої діяльності сприймання, яка стимулює розвиток самостійного осмислення школярами власних емоційних реакцій, спонукає дітей до оволодіння навичками у визначеній послідовності, вимагає ретельного добору музично-художнього матеріалу, який містить яскраво виражену динаміку емоційних настроїв, взаємодію музично-виражальних засобів створення художніх образів та відповідає віковим особливостям, інтересам та потребам учнів молодших класів.

4. Вирішенню завдань формування в учнів навичок музичного сприймання сприяє використання творів інших видів мистецтва. Внаслідок взаємодії мистецтв в учнів виникають психічні новоутворення, що допомагають заглибленню в художній світ конкретного мистецького твору. Встановлення зв'язків між творами різних видів мистецтва сприяє формуванню спостереження, порівняння, аналізу, тобто озброєнню узагальненими способами оцінної художньо-естетичної діяльності.

5. Одним з провідних форм організації процесу формування в молодших школярів навичок музичного сприймання є гра, яка активізує емоційну реакцію дітей на музику, самостійність мислення і дій, спонукає до проникнення у її виражальні можливості.

6. Підсумки дослідження показали, що освоєння музичних творів на основі розробленої та апробованої дидактичної моделі сприяє підвищенню якості музичного сприймання, тим самим створюючи передумови для його подальшого удосконалення.

7. Виконана робота не вичерпує всіх аспектів проблеми формування навичок музичного сприймання. Заслугує уваги вирішення зазначеної проблеми в умовах подальшого навчання школярів, розширення змісту та кола навичок сприймання музики у віковому аспекті. Їх використання як засобу педагогічного керування сприйманням музики, а також підготовка учителів музики до роботи з формування у дітей та молоді навичок музичного сприймання.

Основні положення дисертації викладені в таких публікаціях автора:

1. Деякі питання вивчення шкільного пісенного репертуару в інструментальних класах в процесі підготовки вчителя початкових класів з додатковою спеціальністю "Музика" // Тези доповідей міжвузівської науково-практичної конференції "Питання педагогіки та методики вищої школи". - Чернігів, 1992. - С. 160-162.

2. Народна пісня - шлях до виховання духовності школярів // Матеріали науково-практичних читань "Духовний розвиток особистості засобами мистецтва". - Чернігів, 1993. - С. 48-51.

3. М. Коцюбинський і народна пісня // Збірник матеріалів науково-практичної конференції, присвяченої 130-річчю з дня народження Михайла Коцюбинського. - Чернігів, 1994. - С. 55-58.

4. До проблеми формування музичного сприймання молодших школярів // Тези доповідей міжвузівської науково-практичної конференції. - Чернігів, 1995. - С. 59-60.

5. Деякі питання підготовки студентів педфаку з додатковою спеціальністю "Музика" до роботи у школі з народною піснею // Тези доповідей міжвузівської науково-практичної конференції. - Чернігів, 1995. - С. 57-58.

6. Розвиток творчих здібностей молодших школярів у процесі формування навичок музичного сприймання // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції "Музика в системі художньо-естетичної

освіти молоді". - Івано-Франківськ, 1995. - С. 93-95.

7. Емоційне переживання як основа оцінного ставлення молодших школярів до музики // Збірник матеріалів регіональної науково-практичної конференції "Актуальні проблеми формування творчої особистості вчителя початкових класів". - Вінниця, 1996. - С. 123-128.

8. Ігри у навчанні музики // Початкова школа, 1996. - №9. - С. 38-41.

9. Формування у молодших школярів навичок музичного сприймання // Мистецтво та освіта, 1996. - №1.

Doroshenko T.U. The Subject: The junior pupils' skills formation of musical perception.

The Thesis is submitted for the candidate degree in pedagogics Specialiti 13.00.01 - Theory and History of Pedagogics/Institute of Pedagogics of the Academy of pedagogical sciences of Ukraine.-Kiev, 1996/.

There were studied regularities of the matter and the consistency the skills' formation of musical perception and determined stages of pedagogical direction of this process in the thesis. It was elaborated and experimentally checked the didactical model, the inculcation of which may secure the level cise of the perception of music by the pupils of all age groups in the conditions of mass musical education.

Дорошенко Т.В. Формирование у младших школьников навыков музыкального восприятия.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 - теория и история педагогики. /Институт педагогики АПН Украины.-Киев, 1996/.

В диссертации исследованы закономерности, содержание и последовательность формирования навыков музыкального восприятия, определена этапность педагогического руководства этим процессом. Разработана и экспериментально проверена дидактическая модель, внедрение которой может обеспечить повышение уровня восприятия музыки школьниками всех возрастных групп в условиях массового музыкального воспитания.

Ключові слова: навички музичного сприймання, вікові особливості молодших школярів, дидактична модель, етапність формування.

Підписано до друку 11.10.96 р., ф. 60x84.
1/16, зам. 267, ум. вид. арк. 1,0; тир. 100 прим.
ПОД ЦНТЕІ, м. Чернігів, вул. Урицького, 39.

438828

AB 36.410